

"הינומת הכלה" למשה שמיר

רומן על רקע מהפכת 1905

גילה רמרז-ראוץ

משה שמיר

"הינומת הכלה" הוא חלק שני בטרילוגיה "רחוק מפנינים". חלקה הראשון של הטרילוגיה יונה מחצר זרה, ראה אור בשנת תשל"ד. הדמות העומדת במרכזה של הטרילוגיה היא לאה ברמן, אשר על חייה ועל מותה אנו למדים עם התפרסות הרומאן. הכרך הנוכחי, עוסק בשנים 1900-1931 חלקה הראשון של הטרילוגיה הציג את דמות הגיבורה על רקע המאורעות בתקופת המנדט ובדור המדינה.

גיבורתו של שמיר היא ילידת שנת 1882, השנה הגורלית באותו עשור בו הופיעו השינויים המהותיים בחיי יהדות מזרח אירופה, שינויים אשר השפעתם מתקיימת עד עצם היום הזה.

דור המייסדים העסיק ומעסיק את הסיפורת העברית בארץ-ישראל מראשיתה. סופרי העליות הראשונה, השנייה והשלישית, אשר לא התייחסו אל עצמם כאבות מייסדים, דיווחו על המציאות על החיים ועל ההווי בארץ ישראל. ברנר, עגנון, אריאלי, זרחי, ראובני ואחרים התייחסו אל בעיות הישוב, ההתיישבות והחברה הערבית העוינת. נקודת-הראות, הטון, הקפקיות של היריעה הסיפורית משתנים מיצירה ליצירה ומיצר ליצר. היוצרים ה"ז'אנריסטים" והיוצרים "האנטי-ז'אנריסטים", אם להשתמש במונחיו של ברנר, תיעדו, בדרכם ובלשונם את מסכת ההתיישבות העברית בארץ-ישראל.

ענינם של הסופרים הישראליים במסכת העבר מתגלה בראשיתה של המשמרת הישראלית. ב-1947 מתפרסם סיפורו של ס. יזהר "החורשה אשר בגבעה". הנובלה מעלה מציאות בדיונית של טיפוסים על הרקע ההסטורי של ההגנה על קיבוץ חולדה בשנת תרפ"ט. ההיאחזות בנקודה, ייחודה בהקמת בית במולדת. ייחוד זה מצדיק הקרבה וקרבות אדם. הספק, הייאוש, התקווה, המונצעות העצמית על פריכות קיומו של היחיד, והחרדה, למרות שונותם המהותית – מאפיינים את יצירותיהם של ברנר, אריאלי וסופרים אחרים בני העלייה השנייה.

סיפוריו של עמוס עוז, "ארצות התן", "נוודים וצפע", "דרך הרוח" ואחרים מעלים את דמות האבות המייסדים בצורה נלענת ופרודית. לפרקים הם נלעגים ונאיביים, לפרקים הן דמויות הרסניות המחבלות בעצמאותו של דור ההמשך. מעוז, דרך א.ב. יהושע ויעקב שבתאי ניכרת הנטייה לדי-מיתיוציה של המיתוס הלאומי המתבטאת בטון האירוני ולפרקים הפאראדי המיוחס לדמות האב.

יצירתו של שמיר מעולם לא עמדה בסימן הדי-מיתיוציה הבוטה. מראשית דרכו אורג שמיר מסכת אפית. מאורעות, ואנשים נתפסים על רקע תקופה ואירועים ולא מתוך ניתוק ובידוד של הדמות ממסגרותיה. הנסיון הוא לתפוס את המציאות בהקפיותה. סקרנותו של שמיר ושל מספרו לגבי דור האבות המייסדים היא טבעית. אין כאן ענין של נוסטלגיה או

"היננות הכלה" למשה שמיר

התרפקות על העבר. ההווה מבקש מהעבר את תשובותיו. אף תמוז מנסה לפרקים לתת תמונה הקפית של "תולדות הישוב" כברומאן רקויים לנעמן, אך לא כשמיר, נקודת-מוצא מאוד ספציפית בהצגת הדמויות מקצינה את המסקנות אליו מנסה הרומאן להגיע ונקודת-ראות זאת מונעת יריעה אפית מאוזנת.

שמיר מנסה להעלות יריעה אפית רבת-אנפין, סלקטיבית המעוגנת בתולדות התנועה הציונית, התנועות המהפכניות, מהפכת הנפל של 1905 והפוגרומים שבאו בעקבותיה, אשר עיצבו במידה רבה את דמות יהדות מדינת ישראל, אירופה וארצות-הברית. על רקעם של מאורעות היסטוריים מתועדים אורג שמיר את הוויתם של גברים ונשים המעצבים ומתעצבים על ידיהם.

מציאות הספק והחרדה המאפיינת רבות מיצירות העלייה השנייה מסתברת בחלקה על רקע המהפכה והפוגרומים, אשר רבים מהנפשות הפועלות ביצירות אלה חוו את הימים ההם ונסינותיהם.

שם הרומאן **היננות הכלה** הוא למעשה שם אירוני המורה על מציאות רבת נסיונות וחוויות של קרע והיקרעות. לאה ברמן עצמה מעולם לא נישאה, אך כל הנשים ברומאן עוברות תהליכי-קריעה חותכים. לאה ואחותה אידה שהתקשרותן האמוציונלית לדמויות מהפכנים מסתיימת בהפלה. לאה, נערה בוגרת בהולדת אחיה, נושאת באחריות גידולו וחינוכו, כשם שהיא נושאת בנטל הפלטה של אחותה. הפלת ולדו של הוגו ברודסקי, האיש אותו אהבה, מוסיפה צלקת על צלקותיה. אונסה הנורא של פרומה, מהפכנית סוציאליסטית המסתיים במותה, — כל אלה מגלים עולם אכזרי, ברוטלי. לאה מוצגת בסיפור כמכבה שריפות, כמיישרת הדורים בתוך מציאות שהיא מורכבת ולמעלה מתפיסתה. ישרותה, לעתים פשטנותה, מאפשרים לה תגובה ישירה נכוחה ונבונה. מעשייתה היתירה נוטלת ממנה את המורכבות האופינית לגבורות רומאנים ריאליסטיים.

שמיר מושך לפנינו ריקמה עשירה של החיים היהודיים, מחיי הכפר, חיי העיר הרוסית ובירתה של אוסטריה. הוא מעלה תמונה רבת-אנפין של העולם היהודי במולד תמורות כשהוא מערב עובדה וכדיון, מנכדתו המהפכנית של הרבי מלאדי ועד יהודים מתבלבלים ומשומדים. לאה היא החוט המקשר הנוגע בכל אלה המעורבים בתנועת ההגנה היהודית בתקופת מהפכת 1905. המהפכה והתמורות החברתיות מקיפות את הפרט והכלל ופוקדות את עניי העם כעשירים שבו. ההורים צופים בבניהם המתקשרים לתנועות מהפכניות, בשינוי מצבם הכלכלי, בפוגרומים ובעליית השנאה ליהודים ורדיפותיה של "המאה השחורה". פריכות הקיום היהודי מועלית ברומאן בכל חריפותה, כדילמה של הדור הצעיר אשר חלק ממנו מצטרף לתנועות המהפכניות הכלליות ואילו חלקו האחר נותן את ידו לתנועות הסוציאליסטיות הציוניות.

גם המפה הגיאוגרפית אותה מצייר שמיר מכוונת לדמויות מעצביה של המציאות בארץ-ישראל. ערי רוסיה, זייטומיר והוול, מתקשרות בדמויותיהם של ביאליק וברנר, מהמוזכרים ביצירה. שתי רשימותיו של יוסף חיים ברנר — "לא כלום" ו"הוא סיפר לעצמו" — אשר ראו אור בשנת תרס"ז בהוצאת "עבריה" בניו-יורק, מתייחסות למוראות הזמן.

שמיר משתמש בטכניקת ההשקה של הדמויות והארועים. המסגרות המצומצמות בראשית הרומאן, התא המשפחתי מתרחבות עם התפרסות הארועים. אנו למדים על נערתה של לאה, על יחסיה עם אביה, אמה, אחיותיה ואחיה אותו גידלה כבן בשנותיו הראשונות. וזאת, מתוך איזכור מוקדם כי לאה תהא אם לרבים בעוד לה עצמה לא יהיה בן. ההשקה החברתית בין חברי המשפחה המיידית לבין ענפיה הרבים של המשפחה נותנת אפשרות לשמיר לקשר בין לאה לבין הוגו ברודסקי. בן דודה העשיר, אשר נהרג כקרובן-שווא בהתפרעויות, הוא המתווך בין השניים.

גילה רמרז-ראוך

הרומאן מציג גלריה נשית רבת-פנים באור אוהד, חיובי ומעורר כבוד. האשה זוכה ברומאן זה לטיפול מלא ואמין יותר מזה של הגבר. אחת הדמויות הנפגשות בדרכה של לאה היא מניה וילבוש ואלה דבריה:

אנחנו, הנשים, החברות – חשבי על זה – עושות דרך כפולה מזו של הגברים – רק כדי להגיע אל קוֹהֶהתחלה. לצאת מן הבית! מלחמה שלמה. ואחרי־כך, כשאנו כבר רצות יחד אתם, עם מלים יפות באויר – שותפות, שוויון – מתברר שיש לנו – החלשות – משא כפול על הגב. אלי שלי הטוב – אני גאה להיות אשה!

(ע' 224)

דמותו של הגבר, על דרך ההכללה נראית רופסת יותר, מרוכזת פחות ועקבית פחות בכל הקשור בהתקשרות אמוציונלית בת־קיימא.

בכרך הראשון **יונה מחצר זרה** משתלטת דמותה של לאה על מרבית היריעה הסיפורית. בהינמנות הכלה זוכה גם דמותו של הוגו ברודסקי לעיצוב יָתֵר. הרומאן, כסיפורת התקופה אותה הוא מתאר, הוא רומאן של יציאות ושיבות, בריחות והברחות. מציאות זאת פותחת את הרומאן לריבוי אפיונות המרחיבות את היריעה האפית ומאפשרת הצגה של עשרות דמויות הסטריות ופיקטיביות כאחת. כולן תורמות ליצירת אוירת הזמן ברומאן.

שמיר לא הגביל את התיאור למציאות היהודית בטהרתה. דמויות גברים ונשים נוצריים מופיעות ברומאן מראשיתו ועד סופו. מקאטיה, אשת השומר הנוצרי קארל, הנרצחת על ידי בעלה בגלל בגדנותה ועד אולגה, האצילה הרוסיה בה מטפלת לאה בבית החולים לחולי־נפש בלויברסדוף והרואה עצמה בדמיונה כקרוב אונס ברטאלי בידי האנס – בעלה. אך מקום מרכזי שמור לנשים יהודיות כמניה וילבוש המהפכנית, הרוצחת את הפרובוקטור המלשין המנסה לגלות את עבודת המחתרת ולנשי מהפיכה הנעצרות על־ידי המשטרה וסובלות השפלה ועינויים.

אחד הגברים המרכזיים ביצירה הוא, כאמור, הוגו ברודסקי, שלאה האוהבת והנאמנה מתמסרת לו. דמותו של הוגו מצטיירת בשלב מוקדם של פעילותו המהפכנית־ציונית כאיש רב מְלָל, שסופו מְעַל ובגידה. כלאה אף הוגו מרכז להשקה ולהצגת דמויות אשר נוכחותן מרחיבה את המצע האפי ומבליטה את אופי התקופה והדמויות. בעיצומה של מהפכת 1905 נפגש הוגו ברופא צבאי שיכור בתחנת הרכבת, והופך לחברו למסע. מתגלה שהרופא יהודי מומר בשם שליטנר הוא דוד אמה של לאה. נוכחותו נוגעת בדמויות אחרות ברומאן, בכן אחיו של ד"ר שליטנר הצעיר העשיר והמפונק, אשר הולך למותו מבלי לגלות לרופא את זהותו. הסתאבותו, פכחונ־שכרונו של שליטנר מקשרים את דמותו אף אל דמותה האצילה של אולגה, הנוטרת טינה ליהודים, כי הרופא המומר המושחת נצטווה לא לטפל בה לאחר שנורתה.

דמותו הזרה והמתמיהה של הרופא המומר מעוררת בהוגו רגשי פחד וסקרנות. הוגו, המתגלה כסופר, תודה על היחסים המסתוריים שבין הנסיף רודולף, בינו של הקיסר פרנץ־יוזף, אשר מצא את מותו בהתאבדות הכפולה עם מאריה ווצרה במיארלינג ב־1889, לבין בן דודו המוזר וסר־הרות, הארכידוכס פרנץ־פרדיננד. הוגו נוטל את הרגם של יחסי רודולף והארכידוכס ונותן להם הקבלה ליחסים בינו לבין שליטנר. חלום בלהה, וזכרונות ילדות, מצרפים את שתי המערכות – ההסטורית והבדיונית. הגבר הנמשך לגברים אחרים, מופיע במערכת אחרת הקשורה אף היא בלאה. תקופת הגלייתיה מארץ ישראל למצרים בימי מלחמת העולם הראשונה מעלה את דמות ידידה ההומוסקסואל, קפטין הורנבלואר. דמות הוגו תמשיך להיות נוכחות מרכזית בחיי לאה למרות התרופפות הקשר בין השניים.

שבירת הרָץֶף הסיפורי אשר איפיינה את **יונה מחצר זרה** אינה קיימת בהינמנות הכלה. שמיר שומר את רָץֶף האירועים, פרק הפתיחה ופרק הסיום מלכדים את הסיפור. בשניהם אנו פוגשים בלאה ברמן בספינה המובילה אותה ואת אביה לארץ־ישראל. עתה היא אשה בת 31

שעברה שנים קשות של סכנה ומהפכנות של חרוף נפש. כרבים מאנשי העליות השנייה והשלישית גם היא עולה ארצה כאשה כבוייה, חרוכה.

הפרק המקשר, הפותח את הרומאן, הוא היחיד בו נשמע קולו של המספר למרות שגם פרק הסיום נקרא פרק מחבר. בפרק הפתיחה נשמע הקול האומר "הפרטיטורה של עם ישראל היא בארץ ישראל" (12). באני-מאמין אישי זה מזדהה כמסתבר המספר עם גיבורתו.

החידה המצויה בשני הרומאנים יונה מחצר זרה והינומת הכלה היא התאבדותה של האשה אשר אמרה "ההיסטוריה שלי כלוחמת התחילה בבריסק דליטא... לפני-כן הייתי אחות רחמניה" (192). בשלב מוקדם זה ניתן אולי לומר, על דרך הספקולציה, כי מעשה ההתאבדות הוא מעשה רצוני של אשה אשר תמיד שלטה במצב והשתלטה עליו. הרומאן הינומת הכלה מרמז לאיזה קרע בסיסי באותה הינומה, קרע אשר נוכחותו איפיינה רבים מבני דורה. הכרך הראשון רימז לדמות גיבורה "גדולה מן החיים", מעין התגלמות החיוביות שבכל העליות. הכרך השני נותן מימד גורלי-אירוני-הירואי-טראגי של אשה אשר הפכה את היציאה מן הכח אל הפועל לערך עליון בחייה.